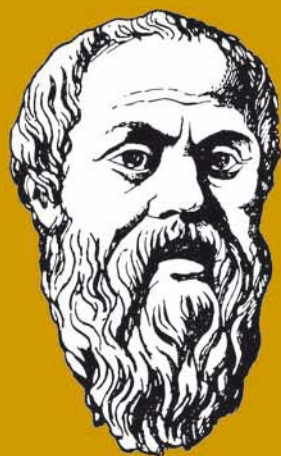
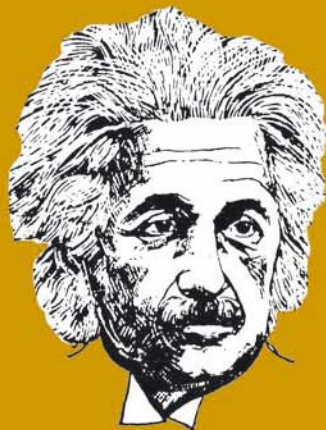

Svend Erik Stybe

idé- histo- rie

Vor kulturs idéer og tanker i historisk perspektiv

GYLDENDAL
UDDANNELSE

Idéhistorie – Vor Kulturs idéer og tanker i historisk perspektiv

1. e-udgave, 2008

ISBN 978-87-625-0264-2

© 1998 Gyldendalske Boghandel,

Nordisk Forlag A/S, København

(Oprindeligt udkommet på Munksgaard, 1961-1998)

Denne bog er beskyttet af lov om ophavsret.

Kopiering til andet end personlig brug

må kun ske efter aftale med forlag og forfatter.

Omslag, illustrationer og typografi: Ib Jørgensen

(Bogudgave: ISBN 978-87-00-40264-5, 4 udgave, 11 oplag)

GYLDENDAL

www.gyldendal-uddannelse.dk

Indholdsfortegnelse

FORORD	7
ANTIKKEN (ca. 600 f.K.–ca. 300 f.K.)	
Myte og filosofi	13
Udgangspunktet	13
Fra primitiv religion til religionsfilosofi	13
Den videnskabelige tænknings begyndelse	17
Sofisterne og deres problem	23
Sokrates – den store inspirationskilde	27
Sokrates' opgør med sofisterne	27
Sokrates' betydning	30
Platon	33
Aristoteles	39
HELLENISMEN (ca. 300 f.K.–ca. 400 e.K.)	
Stoikerne og epikuræerne	49
Græsk åndsliv bliver internationalt	49
Stoikerne	49
Epikuræerne	52
Specialvidenskabernes udvikling	54
Videnskabelige lærdomscentre	54
Den euklidske geometri	54
Arkimedes' statik	56
Astronomien	57
Lægekunsten	60
Geografien	61
Oldtidens systematikere, der blev middelalderens autoriteter	63
Individ og samfund	69
Kristendom og hellenisme	73
Religionernes kaos	73
Den historiske Jesus?	74
Paulus	75
Urkristendommens udbredelse	76
Jødisk-kristent historiesyn	78
Den kristne teologi blandes med hellenistisk tænkning	79

INDHOLDSFORTEGNELSE

DEN TIDLIGE MIDDELALDER (ca. 400–ca. 1050)

Den hellige almindelige kirke	87
Kirkefaderen Augustin	88
Middelalderen indledes	94
Pavemagt og munkevæsen	95
Araberne og deres kulturelle indsats	98
Muhammed og hans forkyndelse	98
Den arabiske kulturudvikling	100
Den arabiske algebra og talsystemet	102
Andre videnskabers udvikling i den arabiske verden ...	104
Åndslivet ved Karl d. Stores hof	107
»Den hvide Krist« og de nordiske guder	109

HØJMIDDELALDER (ca. 1050–ca. 1350)

Den kristne enhedskultur forberedes	115
Universiteterne	118
Munke- og nonneordenernes udbygning	119
Anselms opgave og Abélards redskab	123
Kirkemagtens højdepunkt	128
Aristoteles bliver kirkelærens filosof	131
Aristoteles bliver kendt	131
Thomas Aquinas	133
Andre systemer: Bonaventura og Duns Scotus	138
Højmiddelalderens verdensanskuelse	139
Dantes guddommelige komedie	142
Enhedstanken svækkes	145
Pavemagten i forfald	145
Kejsermagten forsvares	148
Uoverensstemmelse mellem tro og viden	148
Middelalderlig mystik	151

HUMANISME OG TIDLIG RENÆSSANCE

(ca. 1350–ca. 1500)

Kætteri og folkelig fromhed	155
Wycliff, Hus og Savonarola	157
Humanismen	161
Nye videnskabelige erfaringer	165
Kloden opdages	165
Naturvidenskaberne	166
Nicolaus Cusanus	167
Leonardo da Vinci	169

INDHOLDSFORTEGNELSE

REFORMATIONSTIDEN (1500-tallet)

Luther og reformationen	175
Luther og Erasmus	183
Betegnelsen »humanisme«	183
Humanisten Erasmus	184
To modstandere	186
Protestantismen udvikles til ortodoksi	189
Luthers og Melanchtons udformning af teologien ...	189
Calvinismen	190
Machiavellis politiske realisme	196
Erfaringsvidenskaberne i støbeskeen	200
Copernicus og hans verdenssystem	202

NY VIDENSKAB OG NY SAMFUNDS- OPFATTELSE (1600-tallet)

Den moderne naturvidenskabs opståen	211
Francis Bacon	211
Nybrud i fysiologi og kemi	215
Keplers astronomiske love	217
Galileis fysiske love	218
Den mekaniske naturopfattelse	220
Isaac Newton	223
Nye filosofiske helhedssystemer	226
Descartes	226
Problemet sjæl og legeme hos Hobbes, Spinoza og Leibniz	230
Naturret og individualisme	233
Hugo Grotius	234
Spinoza	236
Pilgrimsfædrene, Hobbes og Locke	240
Reaktion mod ortodoksien	244
Fornuftreligion	244
Fromhedsreligion	245
Kulturlivet verdsliggøres	248

OPLYSNINGSTIDEN (1700-tallet)

Tro på kundskabens magt	253
Oplysningstiden i Frankrig	256
Voltaire	256
Montesquieu og fysiokraterne	259
Rousseau	261

INDHOLDSFORTEGNELSE

Engelsk tænkning i oplysningstiden	268
John Lockes analyse af den menneskelige erkendelse ...	268
Berkeleys omverdensproblem	269
Humes skepticisme	270
Adam Smiths økonomiske liberalisme	273
Oplysningstiden i Tyskland	275
Chr. Wolffs rationalistiske lærebygning	275
Den rationalistiske teologi	277
Følelselivet inddrages i debatten	278
Kant og hans filosofi	280
Kants erkendelsesteori	282
Kants etik og tanker om religion og politik	284
Den franske revolution	287

INDUSTRIALISMEN (1800-tallet)

Romantikken	291
Hvad er romantik?	291
Den romantiske filosofi	293
Hegel	296
Positivismen	300
Comte	300
Stuart Mill	302
Den historiske bibelkritik	305
Udviklingsteorien	308
Udviklingsteoriens forudsætninger	308
Darwins nedstammingshypotese	310
Liberalisme	314
Maskinindustriens følger	314
Malthus' og Ricardos økonomiske love	315
Spencers og Mills liberalisme	316
Georgismen	319
Socialistiske teorier	320
Saint-Simons statssocialisme og Fouriers føderative so- cialisme	321
Louis Blancs demokratiske statssocialisme	322
Proudhons tanker om demokratisering fra nedén ...	323
Marxismen	325
Fornuften som vildledér	332
Schopenhauer	332
Nietzsche	334
Søren Kierkegaard	338
Pragmatismen	345
Videnskabernes udvikling	347

INDHOLDSFORTEGNELSE

VOR TID (efter ca. 1900)

Fysikken i støbeskeen	353
Begreberne rum og tid revideres	354
De udelelige kvanter	356
Årsagssætningen i søgelyset	357
Freud og psykoanalysen	360
Humanismens store krise	365
Bergsons intuitionisme	369
Lenin og den kommunistiske revolution	372
Eksistentialismen	378
Tre videnskaber om mennesket	381
Biologien	381
Psykologien	383
Sociologien	383
Vor tids erkendelsesteori	386
Bertrand Russell og Cambridgefilosofien	387
Den logiske empirisme	388
Oxfordfilosofien	390
Vort møde med de fremmede kulturer	392
LITTERATUR	397
REGISTER	400

Forord

Det er min hensigt med denne bog at give en kort og så vidt muligt overskuelig fremstilling af vor kulturs filosofiske, religiøse, etiske, politiske og videnskabelige hovedtanker og idéer i deres historiske udvikling.

Da denne bog måske for mange vil være den første indførelse i dette uhyre emne, vil jeg straks forudskikke nogle advarsler. – Fremfor alt må denne bog ikke betragtes som en udtømmende og objektiv skildring af idéernes historie. En sådan bog findes ikke og vil aldrig blive skrevet. – Dette skyldes for det første, at emnet er så uhyre stort, at selv om man skrev et værk i 100 bind, ville det dog kun kunne indeholde en lille brøkdelen af den viden om emnet, som foreligger i hundredetusinder værker. Praktisk talt hver detalje af de tankegange og problemer, som findes i denne bog, er blevet udforsket og behandlet af specialister, hvoraf nogle undertiden har brugt et helt livs studium for at trænge ind i et ganske snævert område. For det andet – selv om man kunne tænke sig, at den viden om emnet, der foreligger, var udtømt i ét værk, må man gå ud fra, at der er overmåde meget, vi ikke ved. Vi kender kun til det åndsliv, som er nedskrevet, men navnlig i de tidligste historiske perioder har der uden tvivl været mange åndelige brydninger og strømninger, som vi aldrig kan få noget at vide om, fordi ingen har skrevet om det – og de få skrevne kilder, vi har fra den tid, er måske ikke et repræsentativt udtryk for alt, hvad der foregik.

Endvidere er talrige skrevne kilder, navnlig fra oldtidens tænkning, gået tabt, og hvad vi i dag bygger vor viden på, er

kun en ringe brøkdel af de kilder, der har foreligget. – Når det drejer sig om middelalderens åndsliv, forholder det sig noget anderledes; her beror vor manglende viden ikke så meget på tabte kilder som på *uudforskede* kilder, idet der i dag i store biblioteker og bogsamlinger findes mængder af middelalderlige håndskrifter, der endnu ikke er blevet gjort til genstand for grundig forskning.

Når en enkelt mand derfor skal skrive en bog af begrænset omfang om dette emne, må han foretage et udvalg efter sit bedste skøn, og dette skøn vil uvægerligt være præget af hans uddannelse, hans kulturelle traditioner og hans personlige vurderinger, noget han ikke kan komme udenom, selv om han er indstillet på at give en saglig og nøgtern skildring, der hverken skal forkynde eller moralisere. Endvidere må han i sin korte fremstilling af forskellige tankegange foretage en ofte betydelig forenkling. Hans stilling kan i den henseende sammenlignes med mellemskolens fysiklærer, der på tavlen med få streger ridser principperne op for, hvordan en forbrændingsmotor virker, vel vidende, at der er et umådeligt spring fra den viden, der kræves for at forstå denne tegning, og til den viden, der betinger indsigt i en moderne kompliceret bilmotors funktioner. Når han ydermere søger at fremstille i et moderne hverdagsdansk både tidligere tiders og vor egen tids indviklede tankegange, der i sin egentlige form ofte er udarbejdet i bestemte faglige terminologier, er det klart, at han ikke engang ville være i stand til at yde tankerne fuld retfærdighed, selv om man tænkte sig det umulige, at han var ekspert på alle områder.

Efter min opfattelse af idéernes og tankernes historie er der ikke tale om, at man på grundlag deraf kan opstille nogen formel for idéernes udvikling i den forstand, at man derved kan påvise, at gamle idéer og tanker afløses af nye og »bedre«, således at hele idéhistorien til sidst vil munde ud i fuldstændig afklaring. Denne opfattelse blev f. eks. gjort gældende af Hegel og andre romantiske historiefilosoffer. For mig at se viser idéernes historie tværtimod et broget og disharmonisk billede, hvor vi bestandig slæber hele historien med, således at vi i

dag kan se alle – eller i hvert fald spor af alle de tanker og idéer, der er blevet udtrykt i vor kultur ligefra dens primitive udspring.

Når jeg på trods af alle disse vanskeligheder har vovet at skrive denne bog, er det, fordi jeg tror, at det kan være af betydning for mange at få en foreløbig orientering i dette ufarbare, vældige og ganske uoverskuelige terræn, som tankernes og idéernes historie danner. – I min egenskab af vejviser kan jeg ikke henvise til fastsatte milepæle eller vejskilte. Jeg må nøjes med at pege på fremspringende punkter og iøjnefaldende steder, som er forekommet mig karakteristiske, enten fordi jeg har fået dem udpeget af andre, eller fordi jeg selv på min vandring har lagt mærke til dem. Der er imidlertid ikke spor i vejen for, at andre ville henvise til andre punkter, hvis de skulle være vejvisere. I valget kan de imidlertid, ligesom jeg, ikke undgå at være influeret af egne vurderinger og fremhæve visse punkter, som de synes er særligt værdifulde og skønne eller det modsatte.

Først og fremmest håber jeg, at denne bog kan blive en spore til, at mange vil søge at fordybe sig i dette vældige, men interessante emne – interessant fordi det giver vore egne livs- og verdensanskuelsesproblemer baggrund og større perspektiv.

ANTIKKEN

ØVERST *Afrikansk anefigur*
NEDERST *Aristoteles underviser*

Myte og filosofi

Udgangspunktet

Den europæiske kultur har sin rod i det gamle Grækenland. Praktisk talt alle områder af europæisk åndsliv har udviklet sig fra den antikke græske verdens- og livsindstilling.

Den græske tænkning og kultur har igen sine forudsætninger i tidligere europæiske, ægyptiske og lilleasiatiske kulturer. I vor tid er der en omfattende forskning i gang, og der ligger store opgaver for fremtidens åndshistorikere med hensyn til at klargøre denne sammenhæng. Dette muliggøres ved nye arkæologiske fund og ved nye filologiske landvindinger i tydning af indskrifter og tavler på sprog, som hidtil har været ukendte for os. Det vil her føre for vidt at bringe en nærmere redegørelse for denne forskning, og vi indskrænker os til at begynde med de tidligste tilløb til græsk tænkning, som historien giver os vidnesbyrd om.

Fra primitiv religion til religionsfilosofi

Det græske ord *filosofi* betyder ordret kærlighed til visdom (viden, videnskab). Første gang dette ord bruges, er det for at betegne de teorier, som en række tænkere opstillede i bestræbelserne på at give en *naturlig* forklaring på verdens beskaffenhed i modsætning til tidligere tiders myter, der fremstillede verden som et resultat af guders, halvguders og dæmoners virksomhed.